

Agnieszka Świętek

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska ■ University of the National Education
Commission in Krakow, Poland

Biznes i zarządzanie rachunek zysków i strat edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce

“Business and Management” – profit and loss account of entrepreneurship education in Poland

Streszczenie: Przygotowanie młodych ludzi do uczestniczenia w życiu gospodarczym w polskim systemie oświaty dotychczas odbywało się w szkołach ponadpodstawowych na lekcjach z podstaw przedsiębiorczości. Od 1 września 2023 r. przedmiot ten zlikwidowano i zastąpiono nowym: biznes i zarządzanie, który od 2027 r. będzie można zdawać na egzaminie maturalnym. Przedmiotem artykułu jest ocena zmian w edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce spowodowana likwidacją podstaw przedsiębiorczości i zastąpieniem go nowym przedmiotem. Celem autorki jest poszukiwanie odpowiedzi na dwa pytania badawcze: Czy zmienił się zakres treści kształcenia przedsiębiorczości w polskim kształceniu formalnym w wyniku dokonanych zmian? Czy zmienia się idea edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce w myśl ich wprowadzenia? W badaniach zastosowano: kwerendę literatury dotyczącej koncepcji kształcenia przedsiębiorczości; analizę porównawczą zakresu treści obowiązującej wg podstawy programowej biznesu i zarządzania oraz podstaw przedsiębiorczości, a także analizę trendów rynku pracy wg raportów instytucji badawczych. Badania wykazały, że dotychczasowy zakres treści podstaw przedsiębiorczości odpowiadał celom edukacyjnym, gdyż pozwalał na kształcenie kompetencji przedsiębiorczych i umiejętności zakładania własnej działalności gospodarczej. Znaczna część wcześniejszych treści kształcenia została przeniesiona na poziom rozszerzony biznesu i zarządzania, ze stratą dla większości uczniów, którzy prawdopodobnie będą uczyć się tego przedmiotu na poziomie podstawowym. Biznes i zarządzanie w większym stopniu pozwala na rozwój ich kompetencji. Zastrzeżenia budzi jednak celowość wdrażania w praktykę szkolną kompetencji wymaganych w korporacjach w miejsce dotychczasowych kompetencji niezbędnych do rozwoju mikroprzedsiębiorczości.

Abstract: Preparing young people to participate in economic life in the Polish education system has so far been carried out in secondary schools based on the Basics of Entrepreneurship. From 1 September 2023, this subject was abolished and replaced by a new one: Business and Management, which will be available for the high school leaving examination from 2027. The article's subject is an assessment of changes in entrepreneurship education in Poland caused by the liquidation of the Basics of Entrepreneurship and its replacement with a new subject. The author aims to seek answers to two research questions: Has the

scope of the content of entrepreneurship education in Polish formal education changed? Does the idea of entrepreneurship education in Poland change due to its introduction, and if so, how? The research used a literature search on the concept of entrepreneurship education, a comparative analysis of the scope of the content of the current Business and Management and the Basics of Entrepreneurship core curricula, and an analysis of labour market trends according to reports of research institutions. The research showed that the scope of the content of the basics of entrepreneurship corresponded to the educational goals, developing entrepreneurial competencies and the ability to start one's own business. Much of the previous education content was transferred to the advanced level of Business and Management, to the loss of most students. The Business and Management course allows for developing students' competencies to a greater extent. However, there are reservations about the advisability of implementing competencies required in corporations into school practice instead of the current development of micro-entrepreneurship.

Słowa kluczowe: biznes i zarządzanie; edukacja ekonomiczna; podstawa programowa; podstawy przedsiębiorczości; przedsiębiorczość; reforma systemu oświaty

Keywords: basics of entrepreneurship; business and management; core curriculum; economic education; entrepreneurship; reform of the education system

Otrzymano: 16 listopada 2023

Received: 16 November 2023

Zaakceptowano: 27 listopada 2023

Accepted: 27 November 2023

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Świątek, A. (2023). Biznes i zarządzanie – rachunek zysków i strat edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 19(2), 144–159. <https://doi.org/10.24917/20833296.192.10>

Wstęp

Edukacja w zakresie przedsiębiorczości jest ważnym elementem złożonego procesu kształcenia formalnego, mającego na celu wszechstronne przygotowanie uczniów do dorosłego życia (Rachwał, 2005; Wach, 2013). W opublikowanym na początku 2023 r. artykule podsumowującym dotychczasowy, czterdziestoletni dorobek światowych badań naukowych nad edukacją w zakresie przedsiębiorczości, A. Kurczewska (2023) stwierdza, że: „Podejście do edukacji w zakresie przedsiębiorczości ewoluuje. Wyraźny kierunek zmian przebiega od rozumienia jej jako obszaru przede wszystkim powiązanego z biznesem i zarządzaniem w stronę przedsiębiorczego uczenia się. Tym samym przedmiotem zainteresowania są nie tylko treści i metody kształcenia, lecz także rozszyfrowanie samego procesu uczenia się [...]” (Kurczewska, 2023: 11). Pozostając w zgodzie z tym trendem, polscy badacze od wielu lat prezentowali szerokie rozumienie przedsiębiorczości jako zespołu „cech osobowych, takich jak aktywność, zapał do pracy, inicjatywa, kreatywność [...]” (Rachwał, 2004: 169), nie zapominając o pragmatycznym, mikroekonomicznym rodowodzie przedmiotu. Traktowanie przedsiębiorczości jako zespołu cech osobowych stawiało ją w roli podmiotu działań wychowawczych, które są: „świadomie organizowaną działalnością społeczną, której celem jest wywoływanie zamierzonych zmian w osobowości człowieka” (Okoń, 1984: 347). Personalistyczne podejście było, jak dotąd, fundamentem idei kształcenia w zakresie przedsiębiorczości w Polsce, jego myślą przewodnią wyznaczającą cel i kierunek zmian. Założenia edukacji w zakresie przedsiębiorczości były realizowane w polskim systemie oświaty na etapie szkoły ponadpodstawowej (w liceach, technikach, szkołach zawodowych),

na przedmiocie podstawy przedsiębiorczości. Jego treści kształcenia obejmowały wszystkie trzy komponenty edukacji w zakresie przedsiębiorczości, które wskazał na podstawie badań literaturowych K. Wach (2013): przedsiębiorczość indywidualną i organizacyjną (komunikatywność, kreatywność, intraprzsiębiorczość), edukację biznesową (dostarczającą wiedzy i kształtującą umiejętności potrzebne do podejmowania przedsięwzięć biznesowych, komercyjnych i społecznych) oraz edukację ekonomiczną (dostarczającą wiedzy na temat otoczenia, w jakim funkcjonuje przedsiębiorca i przedsiębiorstwo).

Przegląd polskiej literatury naukowej dotyczącej edukacji w zakresie przedsiębiorczości wskazuje, że zarówno zakres treściowy, jak i organizacja przedmiotu podstawy przedsiębiorczości poddawane były stałej analizie i konstruktywnej krytyce naukowej. Prowadzono badania nad zmianami programowymi nauczania przedsiębiorczości w polskich szkołach podstawowych i średnich (Bień, 2022; Górz, Rachwał, 2006; Rachwał, 2009, 2017; Kilar, Rachwał, 2019a, b; Rachwał i in., 2008, 2016, 2018, 2019). Wykonano studium porównawcze podstaw programowych w Polsce i innych krajach (Berger i in., 2012). Badano opinie uczniów i nauczycieli szkół średnich dotyczące podstaw przedsiębiorczości (Kondraciuk, Osuch, Świętek, 2019; Kurek, Rachwał, Szubert, 2012; Osuch, 2012; Tracz, 2015). Oceniano stan edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce i wskazywano rekomendacje dla jej dalszych zmian (Andrzejczak, 2007; Krzyżak, 2007; Wach, 2007; Wachowiak, 2007). W szczególności sposób podkreślano konieczność utrzymania szerokiego zakresu treściowego przedmiotu, położenia większego nacisku na kształtowanie różnego rodzaju umiejętności, w tym stosowanie wiedzy ekonomicznej w praktyce (Kilar, Rachwał, 2019a, b, Rachwał, 2019) oraz rozwój postaw i kompetencji przedsiębiorczych (np. Wachowiak, Dąbrowski, Majewski, 2007). W toku badań określono postawy kształtowane na podstawach przedsiębiorczości (Rachwał, 2005) i zakres wpływu procesu edukacji na owe postawy (Daszkiewicz, 2014; Sołoducho-Pelc, 2007).

W ostatnim dziesięcioleciu podjęto próby dowodzenia (rozważaniami teoretycznymi i badaniami empirycznymi) znaczenia edukacji z przedsiębiorczości i jej wpływu na rozwój gospodarczy (np. Brzozowski, 2013; Skubiak, 2014; Wach, 2013), odpowiadając na wskazywaną przez pedagogów konieczność korespondencji pedagogiki z wyzwaniem współczesności (Furmanek, 2011; Lewowicki, 2004; Świętek, 2018; Zajac, 2014). „Współczesne wyzwania cywilizacyjne stawiają nowe, wysokie zadania w zakresie edukacji i przygotowania do pełnienia określonych ról zawodowych. Zadania są bowiem determinowane rozwojem społecznym, gospodarczym i kulturalnym, stanem świadomości społecznej oraz potrzebami i zainteresowaniami ludzi żyjących w określonych strukturach społeczno-ekonomicznych. One wyznaczają zasadnicze priorytety polityki oświatowej oraz konstrukcję systemu edukacji” (Zioło, 1999: 127). Dynamicznie zmieniające się otoczenie nie ułatwiało sprostaniu tak wysoko postawionym celom. Pierwszy cykl kształcenia podstaw przedsiębiorczości wg nowej podstawy programowej odbywał się w ostatnich latach naznaczonych krytycznymi zdarzeniami społeczno-ekonomicznymi, takimi jak pandemia COVID-19, inwazja Rosji na Ukrainę czy wysoka inflacja.

Dalekowzroczne spojrzenie na edukację w zakresie przedsiębiorczości w Polsce, weryfikujące jej korespondencję z długofalowymi zmianami na świecie, wskazywało dalsze kierunki rozwoju idei i koncepcji przedmiotu. Rozpoczęto badania nad responsywnością podstaw przedsiębiorczości w stosunku do siedmiu głównych trendów cywilizacyjnych najczęściej wskazywanych w literaturze (Furmanek, 2011; Gidley, 2010; Hajkowicz, Cook, Littleboy, 2012; Wierzbicki, 2000; Vielmetter, Sell, 2014): modernizacji (rewolucji informacyjnej,

informatycznej i cyfryzacji), wzrostu przedsiębiorczości, niestabilności rynku pracy, rozwoju globalnego rynku, rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, umasowienia szkolnictwa wyższego i utowarowienia wiedzy oraz liberalizacji życia społecznego (Malikowski, 2014; Świętek, 2018). Analizy wykazały, że podstawy przedsiębiorczości „przygotowują ucznia do funkcjonowania na rynku pracy, rynku finansowym i zakładania własnej firmy, lecz nawiązują do trendów cywilizacyjnych w ograniczonym zakresie. Najlepiej odpowiadają na trend wzrostu przedsiębiorczości, rozwijając u młodzieży postawę przedsiębiorczą i przygotowując do założenia firmy. Uwzględniają również przygotowanie do trendu liberalizacji, kształtując etyczną postawę młodzieży w pracy i własnej firmie. W przypadku trendów: niestabilności rynku pracy, umasowienia szkolnictwa wyższego i utowarowienia wiedzy, treści z nimi związane pojawiają się w bardzo ograniczonym zakresie. Pozostałe trendy nie mają odzwierciedlenia w treściach kształcenia podstaw przedsiębiorczości (Świętek, 2018: 193). W korelacji multidyscyplinarnej z geografiami i wiedzą o społeczeństwie, w myśl holistycznego rozumienia procesu edukacji, treści kształcenia podstaw przedsiębiorczości dawały jednak szansę na skuteczną edukację – przygotowującą młodych ludzi do dorosłego życia, w jego społeczno-ekonomicznej sferze (Świętek, 2018).

W 2022 r. Ministerstwo Edukacji i Nauki postanowiło zastąpić przedmiot podstawy przedsiębiorczości nowym przedmiotem o nazwie biznes i zarządzanie. Zmiana została wprowadzona błyskawicznie, jak na standardy edukacyjne. Uczniowie polskich szkół ponadpodstawowych uczą się biznesu i zarządzania od 1 września 2023 r. Zakres bieżących zmian edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce nie został jeszcze należycie rozpoznany. W polskiej literaturze naukowej pojawiają się dopiero pierwsze głosy w dyskusji na ich temat. Wstępna próba diagnozy nowego przedmiotu, dokonana jeszcze na etapie jego projektu przez T. Rachwał (2022), obok licznych, trafnych wskazań koncepcyjnych (tj. dydaktycznych i organizacyjnych), w zakresie ideowym obejmuje przede wszystkim wątpliwości dotyczące: utrzymania interdyscyplinarnego charakteru przedmiotu, nieograniczającego się do zagadnień biznesu i zarządzania oraz kontynuowania trendu wzrostu znaczenia kształtowania umiejętności praktycznych i postaw uczniów, niestojących jednocześnie w opozycji do teoretycznej wiedzy ekonomicznej, stanowiącej ich fundament (Rachwał, 2022).

Już sama nazwa nowego przedmiotu „biznes i zarządzanie” sugeruje zmianę idei kształcenia poprzez powrót do silnego utylitaryzmu edukacyjnego i zdecydowane zawężenie rozumienia przedsiębiorczości. Autorka poddaje w niniejszym artykule weryfikacji to przypuszczenie, przeprowadzając rachunek zysków i strat polskiej edukacji w zakresie przedsiębiorczości w obliczu bieżącej reformy. Przedmiotem artykułu jest ocena przekształceń ideowych w Polsce, spowodowana zmianami przedmiotów. Celem autorki jest poszukiwanie odpowiedzi na dwa pytania badawcze:

- Czy zmienił się zakres treści kształcenia edukacji w zakresie przedsiębiorczości w polskim kształceniu formalnym w wyniku likwidacji podstaw przedsiębiorczości i zastąpienia go nowym przedmiotem biznes i zarządzanie?
- Czy zmienia się idea edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce w myśl wprowadzonych zmian?

W badaniach, przeprowadzonych w 2023 r., zastosowano: kwerendę literatury dotyczącej koncepcji edukacji w zakresie przedsiębiorczości, analizę porównawczą zakresu treści podstawy programowej biznesu i zarządzania i podstaw przedsiębiorczości oraz analizę raportów wybranych instytucji badawczych dotyczących bieżących trendów na rynku pracy.

Zakres zmian formalnej edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce

Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w polskim systemie oświaty, od ogłoszenia w 2018 r. nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (*Rozporządzenie MEN*, 2018), odbywała się (jak i przed reformą) w szkole ponadpodstawowej na przedmiocie podstawy przedsiębiorczości. „Nowa podstawa programowa [...] wprowadzona została do szkół branżowych I stopnia od roku szkolnego 2019/2020 [...], a w liceum ogólnokształcącym i technikum od roku szk. 2020/2021” (Rachwał, 2022: 48). Przedmiot podstawy przedsiębiorczości był obowiązkowy i realizowany wyłącznie na poziomie podstawowym, co uniemożliwiało zdawanie go na maturze. Liczba godzin przewidzianych na jego realizację była niewielka i wynosiła łącznie dwie godziny w całym cyklu kształcenia – po jednej godzinie lekcyjnej tygodniowo w klasie II i III (*Ramowy plan nauczania...*, 2017). Nowy zakres przedmiotu obejmował cztery działy treści kształcenia, którymi były: gospodarka rynkowa, rynek finansowy, rynek pracy oraz przedsiębiorstwo.

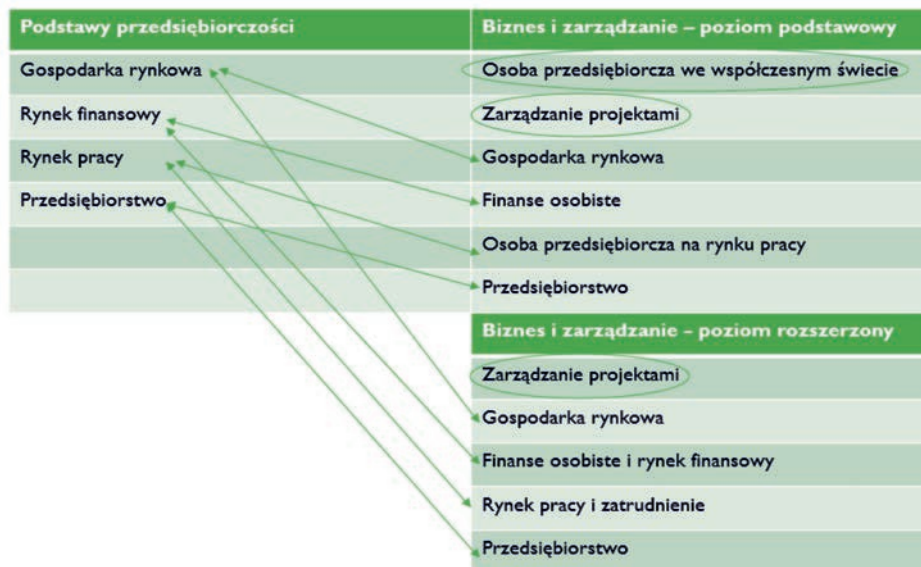
Warto ponadto zauważyć, że przed wprowadzeniem omawianej reformy systemu edukacji, w latach 2012–2018 w polskich szkołach występował dodatkowo przedmiot: ekonomia w praktyce (*Rozporządzenie MEN*, 2012). W zamyśle miał „on być uzupełnieniem «praktycznym» treści realizowanych na podstawach przedsiębiorczości, a jego celem jest nabycie przez uczniów umiejętności całościowej realizacji przedsięwzięcia: od pomysłu, przez przygotowanie planu, wdrożenie go, aż do analizy efektów działań” (Świętek, 2014: 387). Ekonomia w praktyce była nieobowiązkowym przedmiotem uzupełniającym, realizowanym przez chętnych uczniów w wymiarze 30 godzin. Podobnie jak w przypadku podstaw przedsiębiorczości – była ona kursem niematuralnym.

Od 1 września 2023 r. edukacja w zakresie przedsiębiorczości w Polsce realizowana jest na przedmiocie biznes i zarządzanie w szkołach ponadpodstawowych, na obowiązkowym poziomie podstawowym w klasie I i/lub II, w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Dla uczniów, którzy zdecydują się na uczenie się go dalej na poziomie rozszerzonym, realizowany będzie on następnie w wymiarze aż ośmiu godzin tygodniowo. Od 2027 r. będzie można go zdawać jako przedmiot dodatkowy na poziomie rozszerzonym na egzaminie maturalnym. Treści kształcenia biznesu i zarządzania podzielono tematycznie na sześć obszarów treści kształcenia. Na poziomie podstawowym stanowią one działy: osoba przedsiębiorcza we współczesnym świecie, zarządzanie projektami, gospodarka rynkowa, finanse osobiste, osoba przedsiębiorcza na rynku pracy oraz przedsiębiorstwo. Na poziomie rozszerzonym to natomiast: zarządzanie projektami, gospodarka rynkowa, finanse osobiste i rynek finansowy, rynek pracy i zatrudnienie oraz przedsiębiorstwo.

Przegląd wymagań biznesu i zarządzania na pozór wydaje się uwzględniać dotychczasowe treści kształcenia podstaw przedsiębiorczości i dodatkowo je rozszerzać o kwestie przedsiębiorczości osobistej oraz zarządzania projektami. Konstrukcję podstawy programowej biznesu i zarządzania, powstałej na kanwie podstaw przedsiębiorczości, zaprezentowano na schematycznej rycinie 1. Wskazano na niej główne działy obu przedmiotów oraz kierunki migracji treści z podstaw przedsiębiorczości do biznesu i zarządzania. Zaznaczono w nim ponadto działy zupełnie nowe. Zmiany, zgodnie z oficjalnymi założeniami ministerialnymi, miały polegać na ograniczeniu treści teoretycznych na rzecz rozwoju kompetencji.

Autorka dokonała szczegółowego porównania zmian zakresu treści kształcenia obu przedmiotów, w podziale na dotychczasowe działy podstaw przedsiębiorczości. Po stronie

Rycina 1. Powstanie struktury podstawy programowej biznesu i zarządzania

Źródło: opracowanie własne

zysków uwzględniła nowe zakresy treści pojawiające się w podstawie programowej biznesu i zarządzania na poziomie podstawowym, niewystępujące dotychczas szerzej na podstawach przedsiębiorczości. Za straty uznała dotychczasowe treści podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości przeniesione na poziom rozszerzony biznesu i zarządzania. W efekcie tego transferu ze wskazanymi zagadnieniami nie zapoznają się bowiem, jak dotychczas, wszyscy uczniowie, lecz tylko nieliczni – decydujący się na poziom rozszerzony biznesu i zarządzania. Zgodnie z danymi MEiN, na nowej maturze uczniowie najchętniej wybierali w ostatnich latach rozszerzenia z języka angielskiego (76,6% absolwentów liceów w 2023 r.), matematyki (31,3%), języka polskiego (27,1%), biologii (23,8%) i geografii (21,3%). W przypadku pozostałych przedmiotów: chemii, historii, fizyki czy wiedzy o społeczeństwie było to od kilku do kilkunastu procent maturzystów. Wskazane fakty uprawniają do założenia, że uczenie się biznesu i zarządzania na poziomie rozszerzonym wybierze prawdopodobnie co najwyżej kilkanaście procent uczniów. W tym kontekście przeniesienie treści dotychczas obowiązkowych na nieobowiązkowy poziom rozszerzony należy pochylić za stratę dla ponad 80% polskich uczniów. Dla zupełności indukcji w analizie wprowadzono dodatkowo trzecią kategorię – częściowych zysków. Zaklasyfikowano do niej nowe, niewystępujące dotychczas szerzej na podstawach przedsiębiorczości treści, lecz występujące tylko na poziomie rozszerzonym, więc znów – dostępne tylko dla niektórych uczniów. Szczegółowe zestawienie zmian zakresów treści przedstawiono w tabeli 1.

W dziale gospodarki rynkowej na docenienie zasługuje uwzględnienie na poziomie podstawowym analizy parametrów gospodarczych i podkreślenie przejawów współczesnego patriotyzmu gospodarczego. Na poziomie rozszerzonym rozbudowano makroekonomiczne treści teoretyczne dotyczące m.in. rozwoju gospodarki i jej zachowania

Tabela 1. Zakres zmian treści kształcenia przedsiębiorczości – porównanie podstaw programowych podstaw przedsiębiorczości i biznesu i zarządzania

GOSPODARKA RYNKOWA		
Zyski	Częściowe zyski	Straty
<p>nowe treści uwzględnione w podstawie programowej biznesu i zarządzania na poziomie podstawowym, niewystępujące dotychczas szerzej na podstawach przedsiębiorczości</p> <ul style="list-style-type: none"> – znaczenie przedsiębiorczości w rozwoju społeczno- gospodarczym – parametry gospodarcze (PKB, inflacja, zatrudnienie, bezrobocie) – współczesny patriotyzm gospodarczy 	<p>nowe treści uwzględnione w podstawie programowej biznesu i zarządzania na poziomie rozszerzonym, nie występujące dotychczas szerzej na podstawach przedsiębiorczości</p> <ul style="list-style-type: none"> – czynniki produkcji – rozwój gospodarczy i zachowanie gospodarki w kolejnych fazach cyklu koniunkturalnego – oddziaływanie państwa na gospodarkę – formy opodatkowania – kursy walut – import, eksport, wspólny rynek europejski, współpraca międzynarodowa przedsiębiorstw, globalizacja – wpływ konsumenta na ceny, rynek 	<p>dotychczasowe treści podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości przeniesione na poziom rozszerzony biznesu i zarządzania</p> <ul style="list-style-type: none"> – rozróżnianie struktur rynkowych: monopol, oligopol itd., skutki ograniczonej konkurencji rynkowej – narzędzia oddziaływania państwa na gospodarkę; – metody przeciwdziałania kryzysom gospodarczym
RYNEK FINANSOWY		
<p>finanse osobiste, postawy ludzi wobec pieniędzy</p> <ul style="list-style-type: none"> – budżet gospodarstwa domowego – oszczędzanie i inwestowanie, bezpieczeństwo w bankowości elektronicznej 	<p>inwestowanie, strategie inwestycyjne, ryzyko inwestycyjne, zakup akcji, itd.</p> <ul style="list-style-type: none"> – ubezpieczenia – funkcje i formy pieniądza – wpływ podatków na gospodarkę, przedsiębiorstwa, gospodarstwa domowe – ochrona konsumenta na rynku finansowym 	<p>fundusze inwestycyjne</p> <ul style="list-style-type: none"> – funkcje, zadania, narzędzia Narodowego Banku Polskiego, Rady Polityki Pieniężnej – analiza podatków dochodowych: progresywnego i liniowego
RYNEK PRACY		
<p>określanie własnych celów zawodowych</p> <ul style="list-style-type: none"> – SMART i projektowanie własnej ścieżki kariery edukacyjnej i zawodowej – analiza ofert pracy – autoprezentacja kandydata do pracy – wady i zalety zatrudnienia i samozatrudnienia 	<p>rola państwa w aktywizacji zasobów pracy</p> <ul style="list-style-type: none"> – znalezienie pracy w formie wolontariatu, przygotowanie z niej sprawozdania – prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy – kodeks etyki przedsiębiorstwa, mobbing 	<p>mierniki i wskaźniki rynku pracy</p> <ul style="list-style-type: none"> – popyt i podaż na rynku pracy – motywy aktywności zawodowej – metody poszukiwania pracy – analiza własnych kompetencji i możliwości zdobycia pracy, stażu, wolontariatu (pozostawiono tylko CV i rozmowę kwalifikacyjną) – formy zatrudnienia, umowy o pracę, systemy płac, wynagrodzenia, urlopy wg Kodeksu pracy, zasady BHP, Państwowa Inspekcja Pracy

PRZEDSIĘBIORSTWO		
<ul style="list-style-type: none"> – proces zarządzania przedsiębiorstwem – dyskusja z przedsiębiorcom o prowadzeniu biznesu 	<p>Pełne przygotowanie biznesplanu:</p> <ul style="list-style-type: none"> – analiza rynku, otoczenia – koncepcja produktu (Minimum Viable Product) – stworzenie modelu biznesowego – zarządzanie zasobami ludzkimi, rola lidera – pracownicy: opis stanowisk pracy, wynagrodzenie i jego składniki – zasady zarządzania operacyjnego, projektowanie procesu produkcji dóbr/ usług – instrumenty marketingowe – źródła finansowania, budżet (przychody i koszty) – analiza wskaźnikowa: obliczenie rentowności produktu, prognoza rentowności – analiza szans powodzenia i ryzyka <p>NOWE DZIAŁY TREŚCI KSZTAŁCENIA BIZ</p>	<ul style="list-style-type: none"> – klasyfikację przedsiębiorstw – biznesplan (wszystkie szczegółowe etapy jego powstawania przeniesiono na rozszerzenie – przedstawiono na poziomie podstawowym tylko koncepcję (pomysł na biznes) i jej prezentację)
<p>Osoba przedsiębiorcza we współczesnym świecie:</p> <ul style="list-style-type: none"> – kompetencje przedsiębiorcze – techniki: wywierania wpływu na ludzi; manipulacji; zarządzania czasem; pobudzające kreatywne myślenie <p style="text-align: center;">Zarządzanie projektami:</p> <ul style="list-style-type: none"> – proces podejmowania decyzji – praca zespołowa – źródła innowacji – istota projektu, etapy, cele SMART – określanie zadań, rola członków zespołu – harmonogram i budżet projektu – zmiany w projekcie – sprawozdanie z realizacji zadań projektowych, problemy, ryzyko 	<p style="text-align: center;">Zarządzanie projektami:</p> <ul style="list-style-type: none"> – podejścia do zarządzania projektami – zarządzania czasem w projekcie – cykl życia projektu, wskaźniki realizacji zadań projektowych (kamienie milowe), sprawozdania z etapów realizacji, modyfikacje, wnioski do dalszych projektów – stosowanie technik zarządzania projektami – stosowanie technik motywacyjnych – rozpoznawanie ryzyka realizacji projektu: zakresu, czasu, budżetu – skuteczna komunikacja – narzędzia informatyczne wspomagające pracę projektową – narzędzia myślenia projektowego (design thinking) 	<p style="text-align: center;">-</p>

w kolejnych fazach cyklu koniunkturalnego, czy zjawisk na międzynarodowych rynkach handlowych. Z zagadnień bliższych codziennemu życiu ucznia dodano na poziomie rozszerzonym te związane z formami opodatkowania, kursami walut i wpływem konsumenta na rynek i ceny. Większość uczniów nie pozna już natomiast narzędzi wpływu państwa na gospodarkę, zarówno w zakresie przeciwdziałania kryzysom gospodarczym, jak i ograniczania wolności rynkowej.

Dotychczasowy dział: rynek finansowy został bardzo słusznie rozbudowany o treści kształcenia dotyczące finansów osobistych: oszczędzania, inwestowania, własnego budżetu i bankowości elektronicznej. Za największą stratę należy uznać przeniesienie na poziom rozszerzony ważnych, praktycznych zagadnień dotyczących podatków dochodowych. W zamian, na poziomie rozszerzonym (choć to tylko częściowe zyski), pojawiły się w szerokim ujęciu treści finansowe dotyczące: pieniądza, inwestowania, ubezpieczeń, wpływu podatków na gospodarkę, firmy i obywateli, a także ich ochrony na rynku finansowym.

Znaczące zmiany zaszły w dziale rynek pracy. Na poziomie podstawowym słusznie uwzględniono określanie celów zawodowych, projektowanie na ich podstawie własnej ścieżki kariery zawodowej i analizę ofert pracy. Za największą stratę uważa się natomiast przesunięcie na poziom rozszerzony metod poszukiwania pracy, analizy własnych kompetencji i możliwości zatrudnienia, jak również podstawowych zagadnień związanych z podejmowaniem i świadczeniem pracy: form zatrudnienia, umowy o pracę, systemów płac, wynagrodzeń, czy urlopów. Cele, o które rozbudowano poziom rozszerzony (znów częściowe zyski) wydają się od nich zdecydowanie mniej istotne. Wyjątkiem wśród nich jest wolontariat, który z kolei będzie bardzo trudny do realizacji dla uczniów mieszkających na wsi ze względu na ograniczoną liczbę miejsc, gdzie taką działalność mogliby podjąć.

Największe zmiany zaszły w ostatnim z dotychczasowych działów – przedsiębiorstwo. Na poziomie podstawowym dodano tu zagadnienia związane z zarządzaniem przedsiębiorstwem i dyskusję z przedsiębiorcą – stosowaną już przez nauczycieli podstaw przedsiębiorczości. Ogromną stratą jest natomiast przeniesienie na poziom rozszerzony projektowania biznesplanu, dzięki czemu umiejętność zaplanowania i założenia własnej działalności gospodarczej zdobędzie niewielki odsetek młodych ludzi rozpoczynających dorosłe życie. Wymagania BiZ na poziomie rozszerzonym w tym zakresie są w zdecydowanej większości kopią treści kształcenia wspomnianego już przedmiotu ekonomia w praktyce.

W miejsce zdobycia bardzo istotnej umiejętności zakładania własnej działalności gospodarczej w dodatkowych dwóch działach na poziomie podstawowym biznesu i zarządzania uwzględniono szeroki zakres przygotowania do pracy projektowej, charakterystycznej dla dużych, międzynarodowych przedsiębiorstw. Na docenienie zasługują zyski w zakresie rozwoju kompetencji przedsiębiorczych: umiejętności pracy zespołowej, pełnienia ról w zespole czy umiejętności podejmowania decyzji. Nieadekwatne do tego etapu edukacyjnego są natomiast treści związane z technikami manipulacji czy wywierania wpływu. Uznana metodę kształcenia, wykorzystywaną dotąd na podstawach przedsiębiorczości, jaką jest dydaktyczna metoda projektu, zastąpiono popularną w korporacjach procedurą realizacji projektów firmowych. Jej szczegółowy przebieg, łącznie z tak specyficznymi zagadnieniami, jak: cykl życia projektu, czynniki ryzyka, techniki zarządzania projektami czy design thinking, uwzględniono w treściach kształcenia na poziomie rozszerzonym.

Zwrot od mikroprzedsiębiorczości ku pracy w wielkiej korporacji?

Zwiększenie liczby godzin przeznaczonych na realizację edukacji w zakresie przedsiębiorczości w polskim systemie szkolnictwa w wyniku pojawienia się nowego przedmiotu dawało nadzieję na szersze możliwości zdobywania przez uczniów wiedzy, umiejętności, a nade wszystko – kształcenia pełnej palety kompetencji przedsiębiorczych. Na obowiązkowym poziomie podstawowym biznesu i zarządzania liczba godzin nie uległa jednak zmianie w stosunku do podstaw przedsiębiorczości. Na poziomie rozszerzonym uczniowie będą realizować z kolei bardzo dużą liczbę godzin, lecz uczniów tych nie będzie wielu. Logicznym wydaje się więc założenie, że na obowiązkowym poziomie podstawowym nowego przedmiotu należało zaplanować realizację fundamentalnych treści, z którymi powinien zapoznać się każdy młody człowiek, a na poziomie rozszerzonym – uwzględnić, jak sama nazwa wskazuje – treści rozszerzające.

Jak wynika z dokonanej analizy, w przypadku zmian zakresu treści dawnych działów: gospodarka rynkowa, rynek finansowy i rynek pracy, zmiany nie są drastyczne, a celowość każdej z nich może być poddana osobnej polemice. Inaczej jest w przypadku działu przedsiębiorstwo. Ewidentną i bezdyskusyjnie negatywną zmianą jest usunięcie z poziomu podstawowego kluczowych treści kształcenia dotyczących tworzenia biznesplanu i zakładania własnej działalności gospodarczej i przeniesienie tych wymagań na poziom rozszerzony, a więc pozbawienie większości uczniów możliwości zapoznania się z nimi. W miejsce usuniętych treści na poziomie podstawowym przewidziano dział I dotyczący rozwijania kompetencji (komunikacji interpersonalnej, pracy zespołowej, kreatywnego myślenia, umiejętności podejmowania decyzji indywidualnych i grupowych, technik zarządzania czasem, technik wywierania wpływu na ludzi i sposobów obrony przed manipulacją) oraz dział II dotyczący zarządzania projektami. O ile uzasadnionym jest spożytkowanie wygospodarowanego czasu na rozwój kompetencji, o tyle treści działu II są, zdaniem Autorki, zdecydowanie mniej ważne niż zdobycie umiejętności zaprojektowania i otwarcia własnego przedsiębiorstwa.

Dokonana zmiana powoduje zwrot ideowy edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce w jej obowiązkowym wymiarze, z nastawienia na rozwój mikroprzedsiębiorczości młodych ludzi, w kierunku przygotowania ich do pracy najemnej w dużych przedsiębiorstwach, gdzie kluczowa jest umiejętność pracy w różnorodnych projektach i zarządzania tymi projektami.

Przyczyn dokonanej zmiany, zdaniem Autorki, należy upatrywać w bieżących potrzebach kadrowych rynku pracy, zwłaszcza w międzynarodowych korporacjach. Zgodnie z raportem PARP *Prognozowane zmiany na rynku pracy. Przegląd scenariuszy. 2022* w najbardziej dynamicznych sektorach, takich jak IT, SSC i BPO, zdominowanych przez wielkie międzynarodowe przedsiębiorstwa, przewiduje się nawet 25-procentową rotację pracowników. Inny raport prognostyczny: *Rynek pracy, edukacja, kompetencje. Aktualne trendy i wyniki badań. 2022* wskazuje, że połowa pracowników zamierza zmienić pracę w ciągu pół roku, 1/4 – w ciągu 3 miesięcy, a tylko 1/5 planuje pozostać u obecnego pracodawcy (*Rynek pracy...*, 2022).

Wzrost poziomu rotacji potęguje dodatkowo polaryzacja form zatrudnienia. Pracownicy niechętnie podpisują powszechne dotąd w korporacjach umowy B2B, żądając umowy o pracę lub wybierając ścieżkę zawodową freelancera – współpracują z wieloma organizacjami, przeskakując z projektu do projektu (*Prognozowane zmiany...*, 2022).

Firmy, by nie stracić jednej czwartej swoich pracowników, masowo wprowadzają dla nich szereg oczekiwanych udogodnień: umożliwienie pracy zdalnej, wyrównywanie poziomu płac o podwyżki inflacyjne, dbanie o doskonałą atmosferę w pracy (Prognozowane zmiany..., 2022). Zagrożenie utratą pracowników jest silne i realne, nawet dla dużych, zasobnych przedsiębiorstw. Liczba godzin przepracowanych na świecie spadła w I kwartale 2022 r. i pozostaje o 3,8 punktów procentowych poniżej poziomu z IV kwartału 2019 r., co odpowiada stratom na poziomie 112 mln pełnoetatowych miejsc pracy (Rynek pracy..., 2022). Główne powody odejścia pracowników z pracy to, ich zdaniem: nieefektywne procesy w organizacji (46%), niski poziom wynagrodzenia (43%) oraz brak możliwości rozwoju (37%) (Rynek pracy..., 2022).

Co więcej, na umacniającym się w Polsce rynku pracownika wysokie wymagania zatrudnionych, jak się okazuje, niekoniecznie korelują z ich wysokimi kompetencjami. Prognozy PARP przewidują dalszą konieczność inwestycji firm w rozwój i/lub transformację kompetencji własnych pracowników, a nawet rotacje na stanowiskach zarządczych. Najbardziej poszukiwanymi pracownikami przez duże firmy są osoby zarządzające zakupami, łańcuchem dostaw, dyrektorzy sprzedaży i menedżerowie zarządzający projektami (Prognozowane zmiany..., 2022). Zaistniałe uwarunkowania przekładają się bezpośrednio na zwiększenie ponoszonych kosztów pracy i – co za tym idzie – efektywność przedsiębiorstw.

Młodzi ludzie wkraczający na rynek pracy są dla wielkich przedsiębiorstw bardzo atrakcyjnymi kandydatami do pracy. Nie mają doświadczenia, lecz posiadają w większości szereg innych atutów, jak choćby: kompetencje informatyczne, znajomość języków obcych i niższe od doświadczonych pracowników wymagania płacowe (ze względu na zatrudnianie ich na niskich stanowiskach). Są również łatwiejsi w pozyskaniu, gdyż stopa bezrobocia wśród nich jest zdecydowanie wyższa niż wśród ogółu aktywnych zawodowo. Zgodnie z danymi Eurostatu, w 2022 r. wśród osób do 25 roku życia wynosiła ona w Polsce 8,9% (a średnio w krajach unijnych aż 13,9%).

Wprowadzane w polskiej edukacji z zakresu przedsiębiorczości zmiany tak trafnie odpowiadają na nakreślone jedynie przez Autorkę trudności i potrzeby rynku pracy wielkich przedsiębiorstw, że wysoce uzasadnionym wydaje się być ich łączenie w związek przyczynowo-skutkowy.

Zmiana idei?

Europejska idea kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, ustalona w Genewie 18.01.2012 r. przez grupę przedstawicieli ETF, GIZ, ILO, UNESCO i UNEVOC, będąca jak dotąd wykładnią dla kreowania edukacji w zakresie przedsiębiorczości państw europejskich, zawierała wspólne europejskie rozumienie przedsiębiorczości jako kompetencji kluczowej, oraz opierała jej proces kształcenia na dwóch założeniach:

- rozwój przedsiębiorczych postaw, umiejętności i wiedzy powinien umożliwić uczniowi wcielanie pomysłów w czyn,
- przedsiębiorczość powinna być związana zarówno z działalnością gospodarczą i tworzeniem przedsiębiorstw, jak i ze wszystkimi dziedzinami życia i społeczeństwa (European Commission, 2016).

Dotychczasowy kształt edukacji w zakresie przedsiębiorczości w Polsce realizowanej na podstawach przedsiębiorczości w dużej mierze wpisywał się w te założenia. Przedmiot stanowił syntezę wiedzy z zakresu ekonomii, zarządzania i finansów, wzbogaconej

elementami innych nauk, służąc zrozumieniu przez ucznia mechanizmów ekonomicznych, kształtowaniu umiejętności, postaw przedsiębiorczych i realizacji własnych celów ekonomicznych z uwzględnieniem odpowiedzialności społecznej. Głównym celem przedmiotu było „przygotowanie uczniów do planowania swojej przyszłości oraz do aktywności zawodowej w roli pracowników najemnych lub osób prowadzących własną działalność gospodarczą” (*Rozporządzenie MEN*, 2018: 16).

Przedmiot biznes i zarządzanie obejmuje tożsame podstawy naukowe i podobny zakres wiedzy ekonomicznej, jaki powinien zdobyć uczeń, co dotychczasowe podstawy przedsiębiorczości. Pomimo ministerialnych zapowiedzi minimalizacji treści teoretycznych, tylko niektóre z nich zostały ograniczone bądź zastąpione innymi. Badania wykazały, że znacząco rozszerzono zakres rozwijanych kompetencji, choć zaskakująco silnie skupiono się na umiejętnościach z zakresu zarządzania i realizacji prac projektowych. Najbardziej znaczącą zmianą w treściach kształcenia jest fakt, że uczeń nie zdobędzie na poziomie podstawowym umiejętności planowania i zakładania własnej działalności gospodarczej, a jedynie oceni szanse na jej uruchomienie.

Edukacja szkolna obejmuje zarówno kształcenie, jak i wychowanie, czyli „świadomie organizowaną działalność społeczną, której celem jest wywoływanie zamierzonych zmian w osobowości człowieka” (Okoń, 1984: 347). Owo świadome kształtowanie w toku edukacji w zakresie przedsiębiorczości ma szczególne znaczenie: personalne, mikro- i makroekonomiczne, decydujące o poziomie rozwoju państw i regionów (Płaziak, Rachwał, 2015). Interesy personalne ucznia, ekonomiczne przedsiębiorstw i gospodarcze krajów jednokrotnie są sobie przeciwstawne.

Zawołowane zmiany w koncepcji kształcenia z zakresu przedsiębiorczości wprowadzone wraz z pojawieniem się nowego przedmiotu wskazują na utylitarne dążenia polityki oświatowej. Co niepokojące, wyniki badań sugerują, że podmiotem tegoż utylitaryzmu nie jest wyłącznie, jak powinno być w procesie edukacji – sam uczeń. Z punktu widzenia jego potrzeb, koniecznym jest przede wszystkim, by proces kształcenia przygotowywał go do wkroczenia na turbulentny rynek pracy. Na lekcjach powinien być wyposażony w różnorodne kompetencje tak miękkie, jak i twarde – dające mu możliwość zarówno założenia w przyszłości własnej działalności gospodarczej, jak i zdobycia pracy najemnej zgodnej z jego oczekiwaniami i predyspozycjami, w przedsiębiorstwach o różnej wielkości (od dominujących liczebnie w Polsce mikroprzedsiębiorstw, po wielkie korporacje).

Wstępne wnioski

Przedstawiona w artykule analiza zmian zakresu treści kształcenia przedsiębiorczości w polskim szkolnictwie, wynikająca z bieżącej reformy programowej, pozwoliła na twierdzącą odpowiedź na oba postawione pytania badawcze. Zmienił się zakres treści kształcenia edukacji w zakresie przedsiębiorczości w polskim obowiązkowym kształceniu formalnym w wyniku likwidacji podstaw przedsiębiorczości i zastąpieniu go nowym przedmiotem biznes i zarządzanie. Wprowadzone zmiany tylko pozornie polegały na korzystnym rozszerzeniu dotychczasowych treści kształcenia przedsiębiorczości o zagadnienia związane z zarządzaniem projektami i rozwojem kompetencji pod szyldem nowej, chwytliwej, choć nie do końca trafnej nazwy. Kluczowymi okazały się przesunięcia treści pomiędzy poziomami podstawowym a rozszerzonym. Powodują one bowiem, że te treści, które pozostały na poziomie podstawowym będą realizowane przez niemal wszystkich uczniów, a te,

występujące nawet w bardzo szerokim zakresie na poziomie rozszerzonym, będą poznawane przez kilka procent młodzieży.

Największe cięcia wprowadzono w zakresie kształcenia mikroprzedsiębiorczości. Na poziomie obowiązkowym treści dotyczące projektowania i zakładania własnej działalności gospodarczej zastąpiono treściami związanymi z zarządzaniem projektami. Położono większy nacisk na rozwój kompetencji przedsiębiorczych, jednak tylko połowicznie tych, które wskazywali za pożądane badacze edukacji w zakresie przedsiębiorczości (Rachwał, 2005; Wachowiak, Dąbrowski, Majewski, 2007). Postęp poczyniono w pewnych zakresach postulowanego przez badaczy podniesienia umiejętności stosowania wiedzy ekonomicznej w praktyce (Kilar, Rachwał, 2019; Rachwał, 2019), przede wszystkim w zakresie finansów osobistych, budżetu gospodarstwa domowego i oszczędzania. Z drugiej jednak strony usunięto z poziomu podstawowego ważne: metody poszukiwania pracy, nawiązywania stosunku pracy i umiejętności analizy własnych kompetencji w kontekście rynku pracy.

Dokonana reforma wieszczy zmianę idei kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, polegającą na powrocie do źle rozumianego utylitaryzmu edukacyjnego i zawężenia rozumienia przedsiębiorczości. Dotychczasowa koncepcja podstaw przedsiębiorczości opierała się na przygotowywaniu ucznia zarówno do rozumienia gospodarki rynkowej, funkcjonowania na rynku pracy i rynku finansowym, jak i do zakładania własnej działalności gospodarczej. Jak dowodzi analiza raportów rynkowych, obecna zmiana wydaje się być odpowiedzią kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na zapotrzebowanie rynkowe wielkich przedsiębiorstw i nie jest zgodna z trendami popytu na zawody pożądane w przyszłości w polskiej gospodarce. Autorzy reformy w niewielkim stopniu mieli na uwadze naukowe rekomendacje kierunku rozwoju edukacji w zakresie przedsiębiorczości. Zmiany godzą w podstawowe, personalistyczne założenia dotychczasowej idei kształcenia w zakresie przedsiębiorczości, w której to uczeń był podmiotem, a nie przedmiotem działań edukacyjnych. Pomimo szeregu pozytywnych efektów (wprowadzenie poziomu rozszerzonego o dużej liczbie godzin, nowych treści, kompetencji, matury), z ideowego punktu widzenia obrany kierunek zmian nie może zostać uznany za pozytywny.

Zarysowane jedynie w artykule problemy podmiotów, przyczyn i celowości wdrożenia biznesu i zarządzania do szkół, jak również ważne, nieporuszone w niniejszym artykule kwestie koncepcyjne, takie jak: sugerowane rozwiązania dydaktyczne, ewaluacyjne (matura projektowa) czy organizacyjne (przygotowania nauczycieli do prowadzenia nowego przedmiotu), wymagają dalszych badań naukowych, zwłaszcza tych o charakterze aplikacyjnym.

Literatura

References

- Andrzejczak, A. (2007). Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich. W: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.). Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 133–139.
- Berger, S., Canning, R., Dolan, M., Kurek, S., Pilz, M., Rachwał, T. (2012). Curriculum - making in pre-vocational education in the lower secondary school: A regional comparative analysis within Europe. *Journal of Curriculum Studies*, 44(5), 679–701.
- Bień, I. (2022). Nauczanie przedsiębiorczości w polskich szkołach średnich – koncepcja, realizacja, rekomendacje. *Studia BAS*, 2(70), 147–163.
- Brzozowski, T. (2013). Status przedsiębiorczości w warunkach kryzysu edukacji. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 9, 258–272.

- Daszkiewicz, N. (2014). Education as a stimulating factor for entrepreneurship development. *Horyzonty Wychowania*, 13(26), 165-177.
- Ernst & Young Global Limited. (2015; 2023, 1 października). *Making sense of a world in motion*. Pozyskano z: 1.10.2023: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-megatrends-report-2015/\\$FILE/ey-megatrends-report-2015.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-megatrends-report-2015/$FILE/ey-megatrends-report-2015.pdf)
- European Commission/EACEA/Eurydice. (2016). *Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Furmanek, W. (2011). *Edukacja a przemiany cywilizacyjne*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.
- Gidley, J. (2010). *Globally scanning for "mega-trends of the mind": Potential futures of futures thinking*. *Futures: the journal of policy, planning and futures studies*, 42(10), 1040-1048.
- Górz, B., Rachwał, T. (2006). Uwagi do propozycji zmian podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 2, 226-235.
- Hajkowicz, S.A., Cook H., Littleboy A. (2012). *Our Future World: Global megatrends that will change the way we live. The 2012 Revision*. Australia: CSIRO.
- Jasińska-Kania, A. (2008). Wartości i normy moralne a procesy przemian w Polsce i Europie. W: *Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie*, J. Mariański, L. Smyczek (red.). Kraków: WAM.
- Kilar, W., Rachwał, T. (2019a). Changes in Entrepreneurship Education in Secondary School under Curriculum Reform in Poland. *Journal of Intercultural Management*, 11(2), 73-105.
- Kilar, W., Rachwał, T. (2019b). Przedsiębiorczość w szkole średniej w warunkach reformy systemu oświaty. W: *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych*. Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji, 184-202.
- Kondraciuk, P., Osuch, W., Świętek, A. (2019). Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i absolwentów małopolskich szkół ponadgimnazjalnych. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 15(1), 75-87.
- Krzyżak, J. (2007). Edukacja ekonomiczna jako nowa jakość wychowania – spostrzeżenia, opinie, sugestie. W: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.). Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 162-167.
- Kurczewska, A. (2023). Refleksje nad edukacją w zakresie przedsiębiorczości z perspektywy ponad 40 lat badań naukowych. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 19(1), 7-18.
- Kurek, S., Rachwał, T., Szuber, t M. (2012). Kształtowanie kompetencji biznesowych uczniów gimnazjum w świetle opinii nauczycieli na podstawie wyników badań prowadzonych w ramach europejskiego projektu FIFOB. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 8, 24-36.
- Lewowicki, T. (2004). Pedagogika dziesięć lat później (1994-2004) – szkic o kondycji dyscypliny naukowej oraz próbach sprostania potrzebom społecznym. *Rocznik Pedagogiczny*. 27, 25-38.
- Malikowski, J. (2014). Wyzwania, szanse i zagrożenia niesione przez niektóre trendy cywilizacyjne. *Podstawy Edukacji*, 7, 85-123.
- Nowak, P. (2013). Młodzi na rynku pracy – szanse i zagrożenia. W: *Nauka, edukacja, rynek pracy. Przede wszystkim współdziałanie*, Cz. Plewka (red.). Szczecin – Koszalin: Zapol.
- Okoń, W. (1984). *Słownik Pedagogiczny*. III, Warszawa: PWN.
- Osuch, W. (2012). Podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów krakowskich liceów – szanse i oczekiwania. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 8, 37-47.
- Plewka, C. (2015). Szkoła jako agora dla młodego pokolenia współczesnej cywilizacji. *Szkoła - zawód - praca*, 9, 28-39.
- Płaziak, M., Rachwał, T. (2015). „Przedsiębiorczy region” – zarys koncepcji w świetle analizy roli przedsiębiorczości w krajowej strategii rozwoju regionalnego. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 11, 37-49.
- Prognozowane zmiany na rynku pracy. Przegląd scenariuszy*. (2022). Warszawa: PARP.

- Rachwał, T. (2022). Zmiany w edukacji w zakresie przedsiębiorczości – w kierunku zakresu rozszerzonego oraz egzaminu maturalnego z przedmiotu biznes i zarządzanie?. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 18(2), 41–64.
- Rachwał, T. (2019). Przedsiębiorczość jako kompetencja kluczowa w systemie edukacji. W: *Kształtowanie kompetencji przedsiębiorczych*, T. Rachwał (red.). Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji, 16–25.
- Rachwał, T. (2017). Entrepreneurship in School in the Conditions of the Education System Reform in Poland – a Voice in the Discussion on the Directions of Change. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 13, 330–339.
- Rachwał, T. (2009). Ocena projektu zmian podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości (przedstawionej przez MEN w 2008 r. w ramach reformy systemu edukacji). *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 5, 349–372.
- Rachwał, T. (2005). Kształtowanie postaw uczniów na lekcjach podstaw przedsiębiorczości. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 1, 137–143.
- Rachwał, T. (2004). *Podstawy przedsiębiorczości. Słownik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. Warszawa: Nowa Era.
- Rachwał, T., Kilar, W., Kawecki, Z., Wróbel, P. (2018). Edukacja w zakresie przedsiębiorczości w wychowaniu przedszkolnym, szkole podstawowej i szkołach średnich w świetle nowej podstawy programowej. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 14, 389–424.
- Rachwał, T., Kilar, W., Kawecki, Z., Wróbel, P. (2019). *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem: szkoła ponadpodstawowa: podstawy przedsiębiorczości*. Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej.
- Rachwał, T., Kudelko, J., Tracz, M., Wach, K., Kilar, W. (2008). Projekt podstawy programowej podstaw przedsiębiorczości w zakresie rozszerzonym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 4, 322–334.
- Rachwał, T., Kurek, S., Boguś, M. (2016). Entrepreneurship Education at Secondary Level in Transition Economies: A Case of Poland. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 4(1), 61–81.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. z 2012 r., poz. 997).
- Ramowy plan nauczania dla liceum ogólnokształcącego, w tym liceum ogólnokształcącego specjalnego dla uczniów w normie intelektualnej: niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie oraz zagrożonych niedostosowaniem społecznym* (Dz.U. 2017, poz. 703).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego technikum oraz branżowej szkoły II stopnia* (Dz.U. z 2018 r. poz. 467).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 10 lutego 2023 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół* (Dz.U. 2023, poz. 227).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 6 lutego 2023 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia* (Dz.U. z 2023 r. poz. 314).
- Rynek pracy, edukacja, kompetencje. Aktualne trendy i wyniki badań*. (2022). Warszawa: PARP.
- Skubiak, B. (2014). Edukacja jako czynnik wspierający rozwój gospodarczy. Implikacje dla Polski. *Studia Ekonomiczne*, 129, 195–203.
- Sołoducho-Pelc, L. (2007). Czy przedsiębiorczości można się nauczyć – wpływ edukacji na rozwój przedsiębiorczości. W: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.). Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.
- Świętek, A. (2012). Oczekiwania a realia wejścia ludzi młodych na rynek pracy jako wyzwanie dla edukacji z przedsiębiorczości. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 8, 137–154.

- Świątek, A. (2014). Czy ekonomia w praktyce będzie przydatna w praktyce?. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 10, 378–391.
- Świątek, A. (2018). Edukacja formalna na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych. *Horyzonty Wychowania*, 17(44), 189–197.
- Świątek A. (2019). Miejsce podstaw przedsiębiorczości w zreformowanej polskiej szkole ponadpodstawowej i ich korelacje z innymi przedmiotami szkolnymi. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 15(1), 34–46.
- Tracz, M. (2015). Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i nauczycieli – studium porównawcze. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 11, 391–400.
- Wach, K. (2013). Edukacja na rzecz przedsiębiorczości wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjno-gospodarczych. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 9, 246–257.
- Wach, K. (2007). Kształtowanie postaw przedsiębiorczych w programach nauczania: stan obecny i proponowane kierunki zmian. W: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.). Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 120–127.
- Wachowiak, P. (2007). Kształtowanie umiejętności przedsiębiorczych. W: *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*, P. Wachowiak, M. Dąbrowski, B. Majewski (red.). Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 142–151.
- Wachowiak, P., Dąbrowski, M., Majewski, B. (red.). (2007). *Kształtowanie postaw przedsiębiorczych a edukacja ekonomiczna*. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.
- Wierzbicki, A. (2000). Wpływ megatrendów cywilizacji informacyjnej na sytuacje w Polsce w początkach XXI wieku. *Telekomunikacja i techniki informacyjne*, 1-2, 3–17.
- Vielmetter, G., Sell, Y. (2014). *Leadership 2030: The Six Megatrends You Need to Understand to Lead Your Company into the Future*. New York: AMACOM.
- Zajac, A. (2014). *Pedagogika społeczna i pedagogika pracy wobec przemian cywilizacyjnych*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Zioło, I. (1999). *Wybrane atrybuty wartości edukacyjnej wyższej szkoły niepaństwowej*. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie*, 3, 127–146.

Agnieszka Świątek, dr, nauk o Ziemi w zakresie geografii, adiunkt w Instytucie Prawa, Ekonomii i Administracji Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Jej zainteresowania badawcze skupiają się wokół tematyki: usług edukacyjnych, edukacji geograficznej, kulturowej i edukacji w zakresie przedsiębiorczości.

Agnieszka Świątek, PhD in Geography, Associate professor at the Institute of Law, Economics and Administration of the University of the National Education Commission in Krakow. Her research interests focus on: educational services, geographical and cultural education and entrepreneurship education.

ORCID: 0000-0002-5049-6476

Adres/Address:

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
 Instytut Prawa, Ekonomii i Administracji
 Katedra Nauk Społecznych Stosowanych
 ul. Podchorążych 2
 30-084 Kraków, Poland
 e-mail: agnieszka.swietek@up.krakow.pl